

E. HEMINGUEY VA A. QAHHOR ASARLARIDA DAVR RUHIYATI VA EKZISTENSIAL YONDASHUVNING NAMOYON BO'LISHI

Manzura Abdurashid qizi Nazarova
mnazarova782@gmail.com
O'zbekiston jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Yigirmanchi asr birinchi yarmi nafaqat o'zbek adabiyoti balki butun dunyo adabiyotida oltin davr bo'ldi. Bu davrda adabiyot falsafa bilan uyg'unlashib, shaxs va uning jamiyat bilan munosabatlari keng tahlil qilindi. Amerika va O'zbek adabiyotining zabardast vakillari E. Heminguey va A. Qahhorlar o'z hikoyalarida davr murakkabliklarini ifodalashda ekzistensial yo'nalishdagi asarlar yozgan va ularda shaxsning ekzistensial fojeasi talqin etilgan. Ushbu maqolada ikki adib hikoyalarida davrning ijtimoiy, siyosiy hamda adabiy muhitning ta'siri hamda ekzistensial qarashlarning namoyon bo'lishi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: modernism, "Yo'qotilgan avlod", realizm, ekzistensializm, sho'ro davri adabiyoti, mutlaq erkinlik va mas'uliyat

THE SPIRIT OF EPOCH AND EXISTENTIAL APPROACH IN THE STORIES BY E. HEMINGWAY AND A. KAHHAR

Manzura Abdurashid qizi Nazarova
mnazarova782@gmail.com
Uzbekistan State World Languages University

Abstract: The twentieth century became a golden era of literature in the world. This is the period when literature is combined with philosophy and mostly focused on identity and self and society issues. Great American writer E. Hemingway and notable Uzbek writer A. Kahhar had some existential approaches in their stories. They both realistically criticized and illustrated their own era. This article makes comparison between their stories by societal and economical crises and existentialism in their stories.

Keywords: modernism, "The lost generation", realism, existentialism, "Soviet era", total freedom and responsibility

Ernest Heminguey jahon adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo'lib, asarlari o'z davrining yaqqol ifodasi sifatida tarixga muhrlangan. Uning hikoyalari nafaqat Amerika balki 20-asrdagi butun insoniyat jamiyatining ma'naviy va ruhiy qiyofasi timsoliga aylandi. Insoniyat ilmi, fan, madaniyat va ijtimoiy hamda siyosiy

inqiloblar bilan yuzlashgan ushbu davrda Heminguey va u bilan zamondosh adiblar “Yo‘qotilgan avlod” (The Lost Generation) deya nomlandi. Bu atama amerikalik yozuvchi, dramaturg Gertruda Shteyn tomonidan ilk bor tilga olingan bo‘lib, u orqali 1880 va 1900 yillar oralig‘ida dunyoga kelgan, aniqrog‘i birinchi jahon urushi davrida balog‘at yoshiga yetgan avlod vakillarini nazarda tutgan. Dastlab, G.Shteyn tomonidan 20-yillar davomida Parijda yashagan xorijlik yozuvchilarga nisbatan ishlatilgan “Yo‘qotilgan avlod” iborasi keyinchalik Hemingueyning 1926 yilda yozilgan “Quyosh yana ko‘tariladi” romani epigrafi orqali mashhur iboraga aylanadi va urushlar orqali hayot yo‘lini yo‘qotgan va haqiqat bilan yuzlashgan 20- asr birinchi yarmida yashagan insoniyat vakillarini ifodalovchi umumiy bir tushunchaga aylanadi. Bu atama orqali adibning butun ijodi mazmun mohiyati va uning ekzistensial qarashlari ham yuzaga chiqadi. Umuman olganda, Heminguey ijodi ko‘p jihatdan urush bilan bog‘liq bo‘ldi. Adib 20- yillarda G.Shteyn, S.Fitjerald, J.Joys, P.Pikasso, E.Paund, Juan Gris singari atoqli adiblar qatorida Parijda jo‘shqin va faol adabiy muhitda yashadi. Bu davrda dunyoning ko‘plab adib va olimlarini o‘zida jamlagan Parij shahri o‘ziga xos adabiy va ilmiy maktab bo‘lib xizmat qildi. Hamda bu muhit yozuvchiga o‘ziga xos yozuv uslubini yaratishga va badiiy yetuklikka erishishga yordam berdi. Ayniqsa asrning birinchi yarmi adabiyot olamida katta evrilishlar davri bo‘lib, Amerikada adabiy jarayonlar ijodiy ta’sir emas, ko‘proq ijtimoiy omillar asosida amalga oshdi. Amerika adabiyoti Realizm, Modernizm, Naturalizm, Postmodernizm singari yo‘nalishlar bilan kechdi. Shubhasiz adabiyotning vazifasi tubdan o‘zgardi deyishimiz mumkin.

Realizm. Amerikada yuz bergan fuqarolik urushi ta’sirida yuzaga chiqqan bu yo‘nalish o‘zida ijtimoiy tanqidni aks ettirib, qator san’at turlari bilan birga adabiyotda ham tub burilish yasadi. Dastlab Mark Twain va Henry James singari adiblar ijodida boshlangan. Unda Romantik adabiyotdagi melodramatik voqeliklar, ideallashtirilgan qahramonlar butkul rad etilib, adabiyot estetik zavq berishdan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy harakatlantiruvchi vazifalarni bajara boshladi. Unda adiblar hayotni boricha tasvirlab oddiy insonlarni asar qahramonlari sifatida tanlaydi. Muammo sifatida esa insonlar hayotidagi real ijtimoiy masalalar olinadi. M.Tvenning “Huklberi Fin sarguzashtlari”, “Tom Soyerning sarguzashtlari”, U.Hovelning “Zamonaviy hodisa”, G.Jeymsning “Ayol partreti” singari asarlari realizm adabiyotining yorqin na’munalaridan bo‘ldi.

Naturalizm. Bu bosqich modernizmga ilmiy yondashuvning qo‘shilishi bilan kechdi va inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanat, hamda jamiyat holatining insonga ta’siri adabiy asarlarda o‘z ifodasini topdi. Har ikkala yo‘nalish ham hayot va insonni real ravishda haqqoniy ifodalashni maqsad qiladi. Farli jihati shundaki, naturalizmda insonning holati uning tabiiy kelib chiqishi va xususiyatlariga ko‘ra tahlil e’tiladi. Bu yo‘nalishning rivojlanishiga Charlz Darvin evolyutsion nazariyasining vujudga

kelishi hamda Emil Zolyaning adabiy determinizm tushunchalari turtki bo'ldi. amerikaning ko'zga ko'ringan naturalist yozuvchilari Teodor Drayzer va Stefan Kreyn o'z asarlarida insonlarning hayoti tabiat va nasliyat qununlari asosida kechishini ifodalaydi. Bu asarlarda biz odatda tirik qolish uchun qolaversa, jamiyat va iqtisodiy muammolar tufayli insonlarning kamchilik va nuqsonlariga urg'u bergan holda hayotga sovuq va hissiz nazar bilan qarashini ko'rishimiz mumkin¹.

Modernism. Adabiyotning bu bosqichi yangicha ifoda usullari va hikoyanavislikning keng rivojlanishi bilan kechdi. Bu jarayonlarga faol hissa qo'shgan Fildjerald va Heminguey ijodida an'anaviy hikoya usullaridan kechib badiiy uslublardan foydalanilganini ko'rishimiz mumkin. Bu yo'nalish ijodkorlari ko'proq illuziya, shaxsiyat hamda urush mavzularini yoritadi. Aynan shu bosqichda adabiyot falsafa bilan uyg'ulik hosil qila boshladi. Bu davrda adabiyotda ekzistensial falsafa ta'siri kuchaydi hamda ko'plab modernist adiblar ekzistensial g'oyalarni ilgari suruvchi asarlar yozdi.

Ularning Heminguey yashagan davr Amerika jamiyatida "Buyuk depressiya" davri bo'lib, bu boshqa zamondosh adiblarga qaraganda Heminguey ijodida ko'proq ko'zga tashlandi. O'z asarlari orqali yozuvchi borar yo'lini yo'qotgan, jamiyat va butun olamdan umidini uzgan va yashashdan hech bir maqsadi qolmagan inson qiyofasini gavdalantirdi. Uning qahramonlari chorasiz vaziyatlarga tushib qolgan, ma'nosiz orzu intilishlardan charchagan kishilar sifatida gavdalantiriladi. Xususan, uning "Quyosh yana ko'tariladi" asari uning hayotida ko'rgan, kechirganlari asosida yozilgan bo'lib, unda urush tufayli nafaqat hayot ma'nosini yo'qotgan insonlar, balki jamiyatdagi axloqiy inqirozlarning kelib chiqishi ham ko'rsatiladi. Bundan tashqari adibning hikoya janrida yozilgan qator asarlari ham eksiztensial qarashlarni yoritdi. Adib qalamiga mansub "Toza va yaxshi yoritilgan joy", "Klimanjaro qorlari", "Francis Macomberning qisqa va baxtli hayoti", "Qotillar", "Ko'prikdagi qariya" singari ko'plab hikoyalarida qahramonlardagi tushkunlik, ruhiy bo'shliq va jamiyatdan ajralgan holatlari orqali illyuziya, ekzistensial inqirozga olib boruvchi omillar hamda dunyoning absurdligi ko'rsatiladi. Heminguey hikoyalarida quyidagi ekzistensial mavzularni uchratishimiz mumkin:

- *Yashashdan maqsadini yo'qotish hamda loqaydlik.* Bu mavzu yozuvchining "Askar uyda" hikoyasida urushdan o'z vataniga qaytgan askarning holati va ichki kechinmalari orqali yuzaga chiqadi. Bu obraz orqali adib, insonning hayotdagi illyuziyalarga aldanishi va umidlarini yo'qotishini ko'rsatib beradi.

- *Individuallik va Haqiqiylik (Authenticity).* Ekzistensial falsafaning bosh tushunchalaridan biri bo'lgan o'zlikni anglash va shu orqali haqiqatga erishish

¹ "XIX asr oxiri va XX asr boshida AQSH adabiyotida realizm va naturalizm" Farrux Tursunov. <https://doi.org/105281/zenodo.13744558>

tamoyili, Hemingueyning “ ” Hikoyasida haqiqiylik erkin bo‘lib yashash sifatida yuzaga chiqishi ko‘rsatiladi.

- *O‘lim va qo‘rquv*. Ekzistensializm falsafasida dunyoning absurdligini sababchisi hisoblanuvchi qo‘rquv tushunchasi ayrim ekzistensialistlar tomonidan erkinlikning chegarasi deb ham tushuntiriladi. Mutlaq erkinlik tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lgan o‘lim mavzusi adibning “Fransis Makomberning qisqa va baxtli hayoti” hikoyasida yoritilgan.

- *Mutlaq erkinlik va mas‘uliyat*. Ekzistensializm falsafasiga ko‘ra inson erkin bo‘lgandagina o‘zini anglaydi, o‘zligini anglagandagina haqiqiylikka erishadi. Aynan mana shu falsafa Heningueyning “Oxirgi yaxshi mamlakat”(The last good country) hamda “Jangchi”(The Battler) hikoyalarida yuzaga chiqadi. Adib erkinlik mavzusiga ko‘proq ruhiy, hissiy tomondan yodashib, insonning qalban erkin bo‘lishi kerakligini “Yakun” (The End of something) hikoyasida yoritadi.

- *Absurdlik hamda Nigilizm*. Insonning hayotdan ma‘no topishga urinishi ammo, dunyoning ma‘nosizligi mavjudlikning absurdligini keltirib chiqaradi. Bu ekzistensial qarash adibning “Toza va yaxshi yoritilgan joy” nomli qisqagina hikoyasida o‘z ifodasini topadi. Unda “Nothingness” (yo‘qlik) konsepsiyasi orqali hayotning hech ma‘no yoki tartibga ega emasligi, undan ma‘no izlashning o‘zi absurd ekanligi ko‘rsatiladi. Hatto asar davomida “Hech narsa” sodir ham bo‘lmaydi. Unda shunchaki holat ko‘rsatiladi. Asardagi quyidagi satrlar nigilizmning yaqqol ifodasidir: “U nimadan qo‘rqdi? Bu qo‘rquv emas edi. Bu u yaxshi bilgan “Hech narsa” edi. Uning o‘zi ham “Hech narsa” edi. Ko‘pchilik odamlar unda yashaydi ammo uning “Hech narsa ekanligini bilmaydi”. Hemingueyning ko‘plab asarlarini birlashtirib turuvchi umumiy ekzistensial yondashuv Sartrning ekzistensializm shioriga aylangan “Mavjudlik mohiyatdan oldin” tushunchasini o‘zida ifodaldi. Uning ekzistensial ijodi esa “Chol va dengiz” asari orqali xulosalanadi. Unda adib insonning orzu intilishlardan chekinmasligi va ma‘nosiz hayotdan ma‘no yarata olishini ko‘rsatadi. Bundan tashqari adibning “Fransis Makombirning qisqa va baxtli hayoti” hikoyasi ham “Mavjudlik mohiyatdan oldin” g‘oyasini ilgari suradi. Unda hayotidagi eng kta qo‘rquvni yengishda o‘zida kuch topa olgan Fransis obrazi orqali inson o‘z shaxsiyatini, o‘zligini vas hu orqali butun taqdirini o‘zgartira olishini isbotlashga urinadi. Adibning asarlari bir qarashda pesemistik va tushkun bir xarakterga egadek ko‘rinsada, ularda insonning kuch qudrati tarannum etiladi. Inson irodasi uning hayotida o‘z ma‘nosini topa olishiga va o‘zini haqiqiy mavjudligiga erishishiga yordam beruvchi kuch sifatida yuzaga chiqadi. Ayniqsa Fransis va Santyago obrazlari orqali adib insonning erkinligi muqarrar ekanligini, u hatto o‘zi istaganda ham qalbidagi orzu intilishlaridan to‘xtamasligini va abadiy erkin bo‘lishini ko‘rsatib beradi.

O'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri Abdulla Qahhor (1907-1968) nazariy jihatdan ekzistensialist hisoblanmasada uning qator asarlarida Yevropa eksistensial falsafasiga oid g'oyalar ilgari suriladi. Adib yashagan davr O'zbekiston sobiq sovet ittifoqi tarkibida bo'lgan davr bo'lib, bu davrda aholi g'arbdan keladigan har qanday madaniy va siyosiy-g'oyaviy ta'sirlardan qattiq qo'riqlanardi. Albatta bu o'lka ijodkorlarini g'arb ekzistensialistlari bilan madaniy aloqalardan uzib qo'ygan. Ammo 20- asrda yuz bergan jahon urushlari va ilm fan rivoji bu to'siqlarni kamaytirib O'rta Osiyo xalqlari ijodkorlarida ham yangicha qarashlar va falsafiy yondashuvlarni keltirib chiqadi. Bu davr o'zbek adabiyotini Umarali Normatov quyidagicha tasvirlaydi: "Hech bir soha XX asrda adabiyotchilik millat taqdiri, ijtimoiy adolat inson erki, sha'ni va himoyasi yo'lida izchil, muntazam kurash olib borgan emas." yigirmanchi asr o'zbek adabiyoti Yangi o'zbek adabiyoti deb atalib, u qator jihatlar bilan g'arb adabiyotiga xos xususiyatlarga ega. Bu davr odamlari ilm fan yutuqlari bilan tanishgan, urushning og'ir oqibatlari bilan yuzlashgan avlod bo'lib, odamlarning dunyo va hayotga bo'lgan qarashlari o'zgargan, ularning badiiy didi hamda ma'naviy ehtiyojlari yuksaklashgan edi. Adabiyotda obrazlar, mavzular va ifoda shakllari ham ijtimoiylashib bordi. U endi estetik zavq berish bilan birga xalq turmushiga chuqurroq kirib bordi. Adiblar oddiy insonlar hayotini yoritish orqali og'riqli ijtimoiy va siyosiy muammolarga yechim qidirishdi. Adib Abdulla Qahhor ijod etgan davr Sho'ro davri adabiyoti bo'lib, adabiy erkinlik ancha cheklangan bo'lishiga qaramay, aynan bu davrda o'zbek adabiyotining eng sara asarlari yaratildi. Chunki bu davr vakillari urush va urushdan keying tiklanish davr qiyinchiliklarini ko'rgan bo'lib, siyosiy va iqtisodiy nobarqarorliklar insonlar hayotida katta sinovlar olib kelgan. Hemingueydan farqli ravishda A.Qahhor ko'proq ko'tarinki yoki satirik uslubda ijod etgan bo'lib, unda o'tkir tanqidiy ruh sezilib turgan. Adibning avtobiografik asari "O'tmishdan ertaklar" qissasi fojiaiy va dard alamga to'la davrni haqqoniy ko'rsatib beradi. Unda qashshoqlik, savodsizlik singari ijtimoiy muammolarning inson shaxsiyatiga ta'siri qalamga olinadi. Heminguey va Qahhor ijodining o'ziga xosliklari ularning shaxs va jamiyat munosabatlaridagi ziddiyatlarga qarashlarida ko'rinadi. Asosan hikoyanavislik janrida ijod etgan adiblar o'z asarlarida shaxs erkinligi, inson holati, qo'rquv, tushkunlik kabi ekzistensial mavzularni yoritadi. Xususan, Sartning "Biz ozod bo'lishga mahkummiz" g'oyasi Hemingueyning "Frensis Makomberning qisqa va baxtli hayoti" handa Qahhorning "Anor" hikoyalarida o'z ifodasini topadi. Sartning fikricha biz o'zimiz istab tug'ulmaganmiz, demak biz hayotga va mavjud bo'lishga majbur bo'lganmiz. Ammo hayotimiz davomida biz erkin tanlov qarshisida bo'lamiz. Bu esa hamisha qarorlarimiz va hatti harakatlarimiz uchun javobgarlik mas'uliyatini bildiradi. Bu mas'uliyat esa bizni o'zimiz istamagan, o'zligimizga xilof hatti harakatlarni bajarishga undaydi. Masalan, Heminguey yaratgan obraz Fransis xotini

hamda atrofdagi odamlarga o'zini isbotlash uchungina o'z tabiatida yot bo'lgan ovga chiqishga majbur bo'ladi, o'z xoxishi va shaxsiyatida mavjud bo'lmagan jasoratni ko'rsatishga harakat qiladi va bu uni o'limi bilan tugaydi. Bir qarashda bu xuddi jasoratdek ko'rinsada aslida bu inson shaxsiyatining yemirilishi edi. Bu yerda fojea sifatida Frensisning o'limi emas, uning atrofdagi insonlardan bo'ladigan ijtimoiy bosim ostidagi hayotini ko'rishimiz mumkin. Xuddi shunga o'xshash vaziyat "Anor" hikoyasidagi bosh qahramon Turobjon bilan ham sodir bo'ladi. Tabiat halol, mehnatkash Turobjon qashshoqlik, chorasizlik va qistovdan o'g'irlik qilishga majbur bo'ladi. Bu ikki hikoya Sartrning "Mavjudlik mohiyatdan oldin" g'oyasini ilgari surib, inson hayoti davomida o'z qarorlari orqali qanchalik darajada o'zgarishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu ikki shaxsning ekzistensial inqirozining ijtimoiy va iqtisodiy sabablari yuzagachiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) Ritu Rani "Conflict between self and society in Heminguey's short fictions" International Journal on Studies in English Language and Literature. Volume 5, Issue 7, July 2017. PP 30-33. ISSN 2347-3134 (online)
- 2) Arezoo Assemi, Maryam Ebadi Asayesh "Women Ignorance in Short Stories of Hemingway" International Conference on Language, Medias and Culture. 2012 Volume 33 IACSIT Press, Singapore.
- 3) Gulnoza Ravshanovna G'ofurova " Abdulla Qahhor asarlarida Inson va jamiyat munosabatlari tasviri" Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes
- 4) The biography of Ernest Hemingway.
- 5) The biography of Abdulla Qahhor
- 6) "Twentieth century Uzbek Literature" Sa'dulla Mirzayev
- 7) Sohkiba Mustafoevna Begmatova "Social Stratification Issues in English and American Literature" Journal of Positive School Psychology. 2022 Volume 6, N 4, 5684-5691